International Journal of Advance and Applied Research (IJAAR)
Peer Reviewed Bi-Monthly
ISSN – 2347-7075
Impact Factor – 4.395
Vol.7 No.2 Nov -Dec 2019

भारतीय अर्थव्यवस्था: सध्यस्थिती एक अनुमान

प्रा. डॉ. पंकज साहेबराव अहिरे

सहाय्यक प्राध्यापक व अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,

विद्या विकास मंडळाचे, सीताराम गोविंद पाटील कला, विज्ञान व

वाणिज्य महाविद्यालय साक्री, जि. धुळे.

गोषवारा:

भारतीय अर्थव्यवस्था ही जगातील अर्थव्यवस्थांमध्ये एक उदयोन्मुख अर्थव्यवस्था आहे जी अतिशय वेगाने वाढत आहे तसेच भारतीय अर्थव्यवस्था भविष्यात अजून वेगाने विकसित होईल. जेव्हा आपण भारतीय अर्थव्यवस्थेसंबधित आकडेवारी बघतो तेव्हा आपणास या अर्थव्यवस्थेत विकासाच्या दृष्टीने प्रचंड वेगाने बदल होतांना आपणास दिसून येते, आणि भारतीय अर्थव्यवस्था जगातील शीर्षस्थानी असलेल्या अर्थव्यवस्थांसोबत स्पर्धा करीत आहे. 2011-12 मध्ये भारताचा जीडीपी या दशकाच्या सुरुवातीला 5.3% होता तो 2015-16 मध्ये या दशकाच्या मध्यात 8.7% पर्यंत वाढला आहे तो आता पुन्हा महागाई, व्यापार युद्ध आणि इतर कारणांमुळे उलट झाला आहे. भविष्यात तो पुन्हा अजून वेगाने वाढेल. भारतीय अर्थव्यवस्था पुढील काही दिवसांत या महागाईतून सावरेल. कारण भारतीय अर्थव्यवस्था सर्व क्षेत्रातून म्हणजेच प्राथमिक द्वितीय आणि तृतीयक क्षेत्रात अतिशय उत्कृष्ट काम करतांना आपणास दिसत आहे.

परिचय:

भारतीय अर्थव्यवस्थेने विकासाच्या बाबतीत मोठी झेप घेतली असून आता ती जगातील पहिल्या पाच अर्थव्यवस्थांमध्ये स्थान मिळविण्यात यशस्वी झाली आहे तसेच आता भारतीय अर्थव्यवस्था पहिल्या तीन अर्थव्यवस्थांमध्ये स्थान मिळविण्यासाठी प्रयत्नशील आहे. आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेला विकासाच्या दृष्टीने आवश्यक असे पोषक आणि सकरत्मक असे वातावरण सुद्धा जागतिक पातळीवर तयार झाले आहे. एकूण पाहता आज जरी महागाईची समस्या भेडसावत असली आणि त्याचा परिणाम थोड्याफार प्रमाणात भारतीय अर्थव्यवस्थेवर दिसून येत असला तरी मिश्र अर्थव्यवस्थेमुळे भारतीय

अर्थव्यवस्था वेगाने आणि झपाट्याने वाढत आहे आणि भारत सरकारनेही अर्थव्यवस्थेला स्वयंपूर्ण करण्यासाठी पुढाकार घेतला आहे आणि ते भारतीय अर्थव्यवस्थेला गती देणारी धोरणे स्वीकारण्याचा प्रयत्न करत आहे.

जर आपण कृषी, औद्योगिक आणि सेवा या तीन क्षेत्रांचा विचार केला तर सेवा क्षेत्र हे सर्वात मोठे क्षेत्र आहे आणि कृषी आणि औद्योगिक क्षेत्र देखील खूप चांगले योगदान देत आहे आणि यामुळे अर्थव्यवस्था मजबूत आणि निरोगी होण्यास मदत मिळत आहे. 2011-12 मध्ये कृषी, औद्योगिक आणि सेवा क्षेत्राचे योगदान अनुक्रमे 14.39%, 31.46% आणि 54.15% होते. आणि वर्ष 2018-19 मधे ते अनुक्रमे 15.87%, 29.73% आणि 54.40% आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्टे:

1. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील विविध क्षेत्रांचा अभ्यास करणे.
2. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील विविध क्षेत्रांच्या योगदानाचा अभ्यास करणे.
3. भारतीय अर्थव्यवस्थेतील आव्हानांचा अभ्यास करणे.

भारतीय अर्थव्यवस्था ही जगातील सर्वात मोठ्या अर्थव्यवस्थांपैकी एक आहे आणि आता भारतीय अर्थव्यवस्थेचा चेहरा बदलत आहे. आता आपण निश्चितपणे असे म्हणू शकतो, भारतीय अर्थव्यवस्थेचा विकसनशील अर्थव्यवस्था म्हणून हा शेवटचा टप्पा असून विकसित अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टीने या अर्थव्यवस्थेने पहिल्या टप्प्यात प्रवेश केला आहे, आणि म्हणूनच भारतीय अर्थव्यवस्था वेगाने विकसित होते आहे.

या विकासामागे तिन्ही क्षेत्रांचा मोठा वाटा आहे, भारतीय अर्थव्यवस्था मिश्र अर्थव्यवस्था असल्यामुळे भारतीय अर्थव्यस्थेचा विकास आणि विस्तार होण्यासाठी नेहमीच फायदा होतो, जेव्हा जागतिक अर्थव्यवस्थेत चलनवाढीसारखी परिस्थितील निर्माण होते, अशावेळी भारतीय अर्थव्यवस्थेवर मिश्र अर्थव्यवस्थेमुळे फारसा परिणाम होत नाही, जेव्हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचे कोणतेही विशिष्ट क्षेत्र समस्याग्रस्त परिस्थितीला तोंड देत असते, त्यावेळी दुसरे क्षेत्र सकारात्मक भूमिका घेण्यासाठी

अर्थव्यवस्थेला मदत करते. काही वेळा भारतीय अर्थव्यवस्था चढ-उताराच्या परिस्थितीतून जाते परंतु मिश्र अर्थव्यवस्थेमुळे त्याचा फारसा वाईट परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होत नाही.

१. कृषी क्षेत्र:

कृषी क्षेत्र म्हणजेच, अन्न आणि इतर मानवी गरजा पूर्ण करण्यासाठी आणि आर्थिक लाभासाठी शेती आणि त्यास जोड-धंदे जसे की दुग्ध व्यवसाय, मत्स पालन, कुकुट पालन, मधुमक्षिका पालन आणि अशा इतर व्यासाय करणे होय. कृषी क्षेत्र हे भारतातील सर्वात मोठे क्षेत्रांपैकी एक असून, त्याला प्राथमिक क्षेत्र असेही म्हणतात, भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृषी क्षेत्राची महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे, भारतात 65% पेक्षा जास्त लोकसंख्या किंवा 65 ते 70% कुटुंबे कृषी क्षेत्रावर अवलंबून आहेत, अशा प्रकारे हे क्षेत्र भारतात मोठ्या प्रमाणावर रोजगार प्रदान करते. भारताच्या 2011 च्या जनगणनेनुसार, भारतीय लोकसंख्या 124.72 कोटी होती आणि 2011 मध्ये भारताच्या GDP मध्ये शेतीचे योगदान 14.5% होते. आणि हे 2018-19 मध्ये 15.87% पर्यंत वाढले आहे, आणि त्याबरोबर भारतीय लोकसंख्या देखील वाढते आहे म्हणजेच, याचा सरळ अर्थ असा आहे की भारतीय कृषी क्षेत्राने सर्वाधिक लोकसंख्येच्या भारासह GDP मध्ये आपले योगदान कायम ठेवले आहे.

२. औद्योगिक क्षेत्र:

औद्योगिक क्षेत्र हे असे क्षेत्र आहे जे अंतिम उत्पादन तयार करतात त्यास आपण तयार वस्तू म्हणतो. अर्थव्यवस्थेतील हे देखील महत्त्वाचे क्षेत्र आहे, याला अर्थव्यवस्थेचे दुय्यम क्षेत्र म्हणून ओळखले जाते, भारतीय अर्थव्यवस्थेत औद्योगिक क्षेत्राने देखील महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे, ते अर्थव्यवस्थेच्या वाढीसाठी किंवा विकसित अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टिने महत्वाचे ठरले आहे. 2011-12 मध्ये भारतीय अर्थव्यवस्थेत औद्योगिक क्षेत्राचे योगदान 31.46% होते आणि वर्ष 2018-19 ते 29.73% आहे, ते दशकाच्या सुरूवातीच्या योगदानाच्या तुलनेत थोडेसे कमी आहे, कारण जागतिक अर्थव्यवस्थेत असलेल्या उच्च चलनवाढीमुळे ते स्थूल झालेले आपणास दिसते. परंतु तरीदेखील भारतीय अर्थव्यस्थेतील सेवा क्षेत्रानंतर योगदान देणारा दुसरा सर्वात मोठा घटक किंवा मोठे क्षेत्र आहे.

३. सेवा क्षेत्र:

सेवा क्षेत्राला अर्थव्यवस्थेचे तृतीयक क्षेत्र म्हणूनही ओळखले जाते, सेवा क्षेत्र म्हणजे समाज किंवा अर्थव्यवस्थेत विविध प्रकारच्या सेवा पुरवणारे क्षेत्र, जसे की दूरसंचार, बँकिंग, विमा, किरकोळ विक्री, हॉटेल्स, रिअल इस्टेट इ. सेवा क्षेत्र हे भारतीय अर्थव्यस्थेचा महत्त्वाचा भाग असून त्यास अर्थव्यवस्थेचा आधारस्तंभ म्हटले तरी वावगे ठरणार नाही, जेव्हा आपण भारतीय अर्थव्यवस्थेबद्दल विचार करतो तेव्हा सेवा क्षेत्र हे सर्वात महत्त्वाचे क्षेत्र आहे जे भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या GDP मध्ये इतर दोन क्षेत्रांपेक्षा जास्त योगदान देते.

भारतीय अर्थव्यवस्थेतील तीन वेगवेगळ्या क्षेत्रांचे योगदान:

खालील आलेख आणि आलेख आपल्याला चालू दशकात भारतीय अर्थव्यवस्थेतील विविध क्षेत्रांचे योगदान दर्शविते.

2011 ते 2019 या कालावधीत भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या तिन्ही क्षेत्रांच्या GDP मधील योगदानाची सर्व आकडेवारी आपण या तक्त्यामध्ये पाहतो आणि आपण पाहतो की भारताच्या सेवा क्षेत्राचे योगदान कृषी आणि उद्योग या इतर दोन क्षेत्रांपेक्षा सतत अधिक आहे. याचा अर्थ असा होतो की भारताच्या सेवा क्षेत्राने भारतीय आर्थिक विकास, कृषी आणि औद्योगिक क्षेत्रासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे. जेव्हा आपण कृषी क्षेत्राबद्दल बोलतो तेव्हा त्याचे योगदान देखील खूप मोठे आहे कारण तेथे 65% पेक्षा जास्त कुटुंबे आहेत किंवा आपण असेही म्हटले आहे की लोकसंख्या या क्षेत्रावर अवलंबून आहे, जर आपण म्हणतो की कृषी क्षेत्राचे योगदान जवळजवळ जास्तीत जास्त आहे तर ते देखील सत्य आहे. जगात मोठी महागाई असतानाही औद्योगिक क्षेत्रही चांगले काम करत आहे.

2011-12 ते 2016-17 पर्यंत भारताचा जीडीपी वाढीचा दर सकारात्मकरित्या वाढला आहे, परंतु महागाई आणि चलनवाढीमुळे गेल्या तीन वर्षांमध्ये त्याला थोडीशी अडचण आली आहे.

वर्ष	GDP तील विविध क्षेत्रांचे योगदान			GDP दर
	शेती	उद्योग	सेवा	
2011-12	14.39%	31.46%	54.15%	**5.24**
2012-13	13.70%	29.80%	56.50%	**5.46**
2013-14	13.90%	29.10%	57.00%	**6.39**
2014-15	15.34%	27.66%	57.00%	**7.41**
2015-16	17.70%	27.22%	55.08%	**8.00**
2016-17	17.32%	29.02%	53.66%	**8.17**
2017-18	17.00%	29.10%	53.90%	**7.17**
2018-19	15.87%	29.73%	54.40%	**6.81**

संदर्भ : statisticstimes.com, data.gov.in

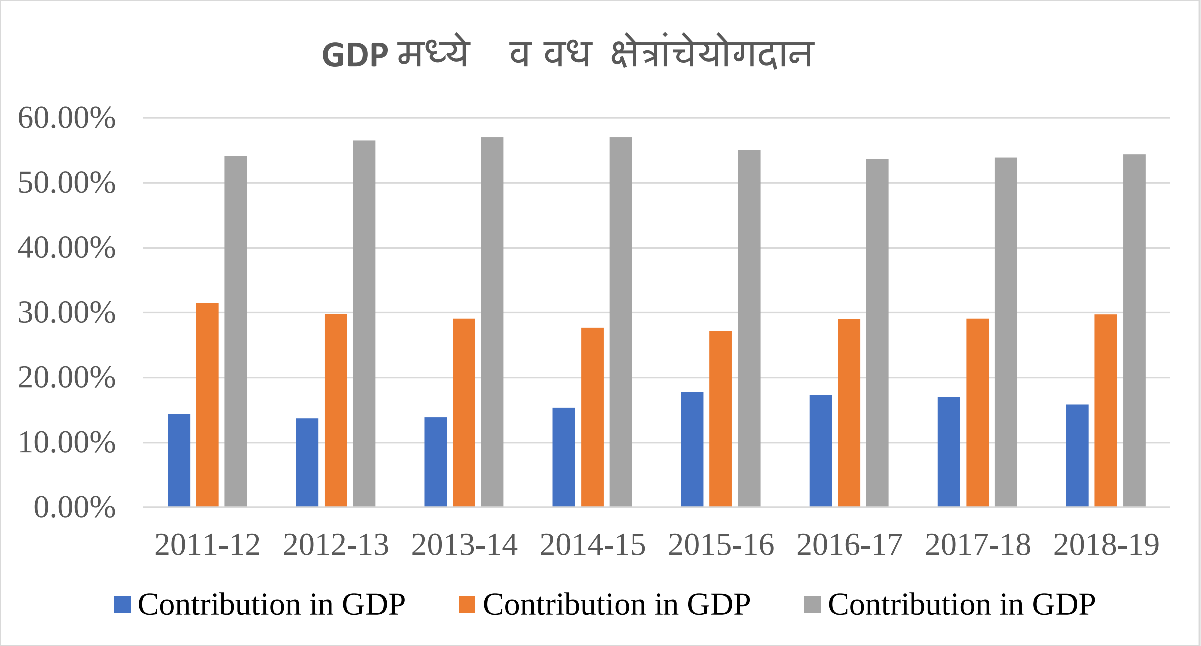

संदर्भ : statisticstimes.com, data.gov.in

भारतीय अर्थव्यवस्थेसमोरील आव्हाने:

१. उच्च चलनवाढ: सध्या जागतिक अर्थव्यवस्थेला महागाईची समस्या भेडसावत आहे आणि त्याचा परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवरही होत आहे, गेल्या दोन-तीन वर्षांपासून आपल्या अर्थव्यवस्थेलाही महागाईची समस्या भेडसावत आहे आणि जीडीपी दरही कमी होत आहे.

२. लोकसंख्या: भारत हा एक उच्च लोकसंख्येचा देश आहे आणि त्याचा सर्व भार उचलणे आणि सतत वाढत जाणे सोपे नाही.

३. मर्यादित संसाधने: जेव्हा आपण संसाधने आणि आपली लोकसंख्या मोजतो तेव्हा हे रेशन खूपच कमी असते आणि ही भारतीय अर्थव्यवस्थेतील एक मोठी समस्या आहे.

४. उत्पन्न आणि संपत्तीमधील असमानता: भारताचा दरडोई उत्पन्नाचा दर खूपच कमी आहे तसेच संपत्तीचे वितरणही समान नाही.

निष्कर्ष:

भारतीय अर्थव्यवस्था ही एक उदयोन्मुख अर्थव्यवस्था आहे जी झपाट्याने वाढत आहे, या दशकात भारताची अर्थव्यवस्था जगातील सर्वात मोठ्या अर्थव्यवस्थांमध्ये पाचव्या स्थानावर पोहोचली आहे, तिन्ही क्षेत्रे भारताच्या GDP मध्ये खूप चांगले योगदान देत आहेत, ते जागतिक अर्थव्यवस्थेत विकसनशील बाजारपेठ दर्शवत आहे. आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेपुढेअजून काही काही अडथळे आहेत जसे की उच्च लोकसंख्या, कृषी क्षेत्रावरील प्रचंड भार, मर्यादित संसाधने, उत्पन्न आणि संपत्तीमधील असमानता इ. आणि आपणाला त्यावर काम करण्याची आवश्यकता आहे, जागतिक महागाईची देखील मोठी समस्या आहे, आणि ती एक मोठा अडथळा भारताच्या आर्थिक विकासात ठरते आहे.

या दशकातील भारताच्या अर्थव्यवस्थेचे योगदान एकंदरीत खूप चांगले आहे आणि लोकसंख्या नियंत्रण, कृषी क्षेत्रावर काम, औद्योगिक क्षेत्राच्या विकासावर काम इ. अशा अनेक गोष्टी उरल्या आहेत, आणि आपल्याला त्यावर मात करण्याच्या दृष्टिने योग्य नियोजन आणि धोरणांचा अवलंब करून काम करणे गरजेचे आहे.

संदर्भ:

1. A.N.Agarwal,(2009), Indian Economy, New age Publication, New Delhi, 30th Ed.
2. Ramesh Singh,(2010), Indian Economy, Tata mcgraw hills, II Ed.

3. India- China New slitter,(Oct-2011) Research & Planning Group of Exim Bank. Vol. VII Issue 23.
4. Datta & Sundaram, Indian Economy, Schand Publication, New Delhi, 2012.
5. विनायक गोविलकर, आर्थिक संकल्पणा, डायमंड पब्लीकेशन, पुणे, २००९.
6. प्रतियोगीता दर्पण, भारतीय अर्थव्यवस्था, अतिरीक्त अंक, २०१३.
7. www.google.co.in
8. http://mospi.nic.in (NSSO)
9. statisticstimes.com
10. data.gov.in
11. http://pib.gov.in
12. www.ibef.org
13. www.thehindubusinessline.com
14. www.business-standard.com